

РАДІОП'ЕСА. СПЕЦИФІКА, ВИРАЗНІ ЗАСОБИ, ЖАНРИ

У статті йдеться про радіоп'єсу, особливий вид драматичного мистецтва, який виник завдяки принципово новому носію інформації тексту п'єси – на основі радіоефіру. Радіоп'єса через свою специфіку має неповторну поетику: опора на оповідь про дію, особливість слова, що звучить, музика, шуми, монтаж, обмежене число персонажів, відносно короткий час тощо. У статті вказано на основні жанри радіоп'єси.

Будь-який вид чи рід літератури базується на мовних багатствах тієї чи іншої мови. Виникнення людської мови приблизно 40 тис. років тому в комунікативістиці називають "першою комунікативною революцією". Мова стала основним засобом спілкування й передачі інформації. За першою комунікативною революцією були ще три: виникнення писемності, винахід друкарського верстата, розвиток електронних мас-медіа, тобто друга революція перетворила усне мовлення в письмові символи, третя – трансформувала їх у друковані, а четверта – в електронні. Таким чином, у прадавні часи, в синкретичних релігійних обрядах людство, опанувавши органами мовлення, поклонялося язичницьким богам, використовуючи усну мову. Згодом, з виникненням писемності, літературні твори (назвемо їх так, пам'ятаючи про тогочасний синкретизм), набули нового технічного втілення – відображення певних символів на глині, папірусі, шовку, пергаменті, папері завдяки, відповідно, очеретяній паличці, стилосу, пензлику, каламу та перу. Починаючи з XVI ст., із виникненням друкарства, тексти драми набули нового технічного втілення. У 1924 р. в Англії Р. Хьюз написав радіоп'єсу "Небезпека", базуючись на принципово новій технічній основі – на технічній базі радіо, використовуючи вже не шрифт та папір, а електромагнітні хвилі – радіохвилі, що випромінює передавач та приймає приймач.

Радіоп'єса – особливий вид драматичного мистецтва, розрахований у міру своїх специфічних особливостей та можливостей не на глядача чи читача, а на слухача. На мою думку, термін "радіоп'єса" не зовсім вдалий, бо передає не сутність певного літературного явища, а лише природу його виникнення чи, скоріше, існування цього явища. Більш влучним є німецький термін "Hörspiel" чи польський "sluchowisko", які означають дослівно "слухоп'єса". Ці терміни передають сутність радіоп'єси: твір сприймається лише аудіально. Це й зумовлює своєрідність поетики "радіоп'єси", яка докорінно відрізняється від поетики традиційного драматичного роду.

Виходячи з того, що радіоп'єса "незрима" для слухача і сприймається лише на слух, радіодраматурги всю увагу приділяють оповіді про дію. Це сприяє посиленню епічного начала в радіоп'єсі. Формальною ознакою епізації є опора на аудіоряд. Для створення відповідного настрою і зорових образів, автори широко використовують ефект "інтимності" радіо, технічні та акустичні його можливості – звукові ефекти, шуми, фонограми. За їх допомогою радіодраматурги посилюють певні моменти фабули та стрімко переміщують дію в часі й просторі. Радіоп'єсі притаманні строга концентрація дії, тісний зв'язок окремих сцен, обмежене число персонажів, монтажний принцип чергування епізодів, відносно короткий час радіовистави. За допомогою монтажу радіоп'єса може відтворювати й внутрішні стани (мрії, марення, внутрішні монологи, потік свідомості тощо).

Звук. Радіоп'єса здійснює навіювання на людину. Монополія звуку має надзвичайно сильний вплив на підсвідомість і свідомість слухача, що зумовлює потребу знати й правильно використовувати специфіку радіомовлення. Зосередження уваги слухача на одному каналі сприйняття інформації розвиває образне мислення, надає можливість увійти себе безпосереднім учасником подій, фантазувати, домислювати, навіть розробити свою версію подій. Текст радіоп'єси засвоюються безперервно в потоці надходження все нових фраз. Тому радіоп'єса значною мірою впливає на емоції слухача й звернена до його відчуттів. "Радіо надзвичайно зручне для створення саме емоційного стану. Безперервний потік інформації, потік висловлювань, оцінок, думок, з одного боку, надзвичайно ускладнює логічне мислення, з іншої – сприяє створенню певного емоційного настрою" [1: 35].

Головні особливості радіоп'єси визначаються природою звуку, його можливостями, психологією сприйняття звуку. "Звуковий конвеєр" визначає необхідність урахування і смислової, і стилістичної, і тональної організації звукового матеріалу, знання психології його сприйняття на слух. На радіо важливо не лише те, **що** сказано, але і те, **як** сказано. Відома фраза У. Черчилля в тексті однієї з його промов: "Довід слабкий – посилити голос". Характер звучання може бути додатковим аргументом у мові актора в радіоп'єсі.

Головними формоутворювальними й виразними засобами радіоп'єси є слово, музика, шуми та монтаж. Всі вони підпорядковані вирішенню завдання, яке ставить перед собою драматург і яке він втілює в творчому процесі. Форма й тип зв'язку всіх компонентів можуть бути поліфункціональними. У конкретному творі вони визначаються пафосом твору, творчим задумом автора, стилістичними особливостями, професійною підготовкою звукорежисера та режисера.

Слово, що звучить. Всі звукові засоби є компонентами акустичної цілісності, в якій слово грає провідну роль. Хоча потрібно відзначити, що в певних уривках радіоп'єси музика й шуми можуть виконувати не лише допоміжну, але й самостійну функцію, "граючи" на смислове, емоційне розкриття теми.

Слово в радіоп'єсі є вихідним матеріалом і продуктом цілеспрямованого мовного спілкування, підпорядкованого законам ефіру. Мова несе в собі як смислове, так і емоційне навантаження. Ці дві функції слова в радіоп'єсі невід'ємні одна від одної, оскільки слово, як зауважив Л. Виготський, одночасно є формою прояву думки й відчуттів.

Характеризуючи виразні можливості мови радіоп'єси, слід насамперед виділити *інтонацію*. Багато лінгвістів визначають інтонацію, як основний засіб, що створює своєрідність мови. Причому, вона передає не тільки емоційний стан того, хто говорить, але і несе значне змістове, смислове навантаження. Існують підрахунки кількісного співвідношення інформації, що передається змістом тексту та його вимовою. Так, С. Ножин вказує, що інтонація може нести до 40 % загального об'єму інформації повідомлення.

Інтонація має відповідати текстові радіоп'єси й не вступати з ним у суперечність. Наголоси в радіоп'єсі зосереджують увагу слухачів на певному слові, фразі (йдеться про логічні, а не мовні наголоси). Смыслові паузи повинні бути доречними. Щоб поглибити сильний емоційний вплив, необхідно зробити паузу.

Ще Гегель вказував на значення голосу у віддзеркаленні духовного світу людини, вважаючи, що він "є головним способом, за допомогою якого людина може виявити своє внутрішнє єство" [2: 117]. Голос людини індивідуальний: він унікальний, як і відбитки її пальців. Голос, як зазначив Т. Готье, найважче піддається опису. Якнайтонші відтінки звучання майже неможливо перенести на папір, бо голос передає відчуття, які описуються літературним текстом лише приблизно.

У звичайному житті можна "побачити" мову, тобто побачити людину, що говорить, спостерігаючи за кінетичними чи невербальними прийомами. Жести, поза, міміка, ситуація спілкування, настрої на конкретну розмову – дають немало додаткової інформації.

Сприйняття мовної інформації збагачується роботою уяви, яка помітно активізується механізмами слухового сприйняття. На цю психологічну особливість сприйняття слова, відокремленого від людини, звернув увагу Б. Шоу, говорячи про мікрофон як про "нещадного сищика", що проникає у внутрішній світ людини без його "відома" і "контролю", оскільки від свого голосу в процесі вимовляння мови не можна "сховатися". Б. Шоу писав про те, що при прослуховуванні мови на радіо посилюються, відтіняються інтонації голосу, які залишаються без уваги при контактному мовному спілкуванні. "Інтонації вашого голосу, яких не почувеш неозброєним вухом, відмінно чути через мікрофон. А це цікаво: мікрофон фактично переносить вас у сповідальню, він робить вас абсолютно іншою людиною" [3: 243].

Музика. Музика – це вид мистецтва, що відображає дійсність у звукових художніх образах і активно впливає на психіку людини, за своєю природою дуже близька характеру радіокомунікації. Музика так само, як і слово, більшою мірою впливає на емоції слухача.

Гегель розрізняв у музиці два різновиди: а) музика як супровід і б) самостійна музика [4: 318]. "Самостійна в її власній сфері" музика виражає цілий світ думок і переживань людини, відбитий у різних формах і жанрах. Музика в її різновидах грає величезну роль як формоутворювальний чинник радіоп'єси. Музика виконує різноманітні функції та використовується у вигляді: розбивки між фразами в монологі чи діалозі; музичної "шапки" радіоп'єси (характерні звукові фрази для впізнання п'єси в ефірі); звукової декорації, що допомагає уявити місце дії чи характеризує історичну обстановку; звукового фону, що підкреслює ритм звучання мовного тексту; передачі звукової атмосфери, що допомагає авторові описати ситуацію, стан героя, а слухачу уявити їх; визначення темпу та ритму текстових уривків, що створюються з урахуванням музичного супроводу; художнього засобу для створення цілісного звукового образу світу.

Значна композиційна роль музики. Обрамлення тексту (його початку і кінця) однією музичною фразою, фрагментом музичного твору, уривком пісні – створює єдину музичну тему, що виражає ставлення автора до подій, героїв. Музика може поєднувати різні часові й просторові відрізки, бути композиційним стрижнем всієї п'єси. Музика й літературний текст починають взаємодіяти на різних етапах – ще в задумі автора. У такому разі характер матеріалу, його тон визначають конкретну тему музичного уривка, а він в свою чергу впливає на стиль літературного тексту.

Шуми. Під шумами в радіоп'єсі розуміється звуковий прояв (у живій і неживій природі), що протистоїть мові й музиці як компонентам, що самостійно та організовано звучать в ефірі. Шуми виконують таку функцію: служать звуковою характеристикою ситуації або дії. Шум, записаний синхронно з мовою, передає звукову характеристику дійсності, несе додаткову конкретизуючу інформацію; складає звуковий фон, виконуючи роль своєрідної акустичної ілюстрації. Шуми відтіняють найбільш характерні деталі обстановки, дії; стають символічними в літературному контексті, використовуються для образної характеристики. У такому випадку вони вирішують самостійну естетичну задачу, є художньою деталлю, його звуковою "барвою". У радіоп'єсі автор та радіорежисер використовують шум залежно від завдання, яке вони ставлять перед собою. Різноманітні виразні поєднання цих формоутворювальних засобів досягаються за допомогою монтажу.

Монтаж в перекладі з французької має чотири значення: суто технічне – 1) "добір і з'єднання окремих частин (елементів) у єдине ціле (машину, споруду тощо)" та три, тісно пов'язаних з мистецтвом – 2) "добір і з'єднання окремо знятих кадрів кінострічки", 3) "з'єднання окремих фотознімків певної теми в одне зображення", 4) "у радіомовленні – добір окремих сцен і епізодів в одне художнє ціле" [5: 448].

Монтаж зумовлює характер всього процесу, визначає і створення структурних форм, оскільки людина, що працює над фільмом, спектаклем, романом, оперою, малюнком, уявляє собі призначення всіх окремих елементів майбутнього твору та їх місця в його композиції.

Саме монтаж лежить в основі створення звукового образу, який, за визначенням А. Шереля, є "сукупністю звукових (мовних, музичних, шумових) елементів, що створюють за допомогою асоціацій в узагальненому вигляді уявлення про матеріальний об'єкт, явище, характер людини" [6: 212-213]. Основні форми призначення й використання монтажу в радіоп'єсі: скорочення тексту; композиційне переміщення фрагментів документальних записів у їх поєднаннях з авторським текстом; ущільнення часу; використання звукових виразних засобів у вигляді звукового фону чи звукової декорації згідно з задумом автора і характеру матеріалу; створення різних тимчасових і просторових планів, характеристика через них часу й місця дії, показу подій із різних точок

звукового запису; використання контрасту різних виразних засобів, як прийому зіштовхування різних смислових, психологічних ситуацій, сцен, планів; використання асоціативного, послідовного, паралельного прийомів при розвитку сюжету; створення цілісної композиції радіотвору.

У 20-х – 30-х роках ХХ ст. у світі та в Україні спостерігається сплеск інтересу до радіо та його можливостей. Наведемо кілька фактів [7] : 19.01.1926 р. – по Харківському радіо прозвучала опера "Камінний господар" за однойменною драмою Лесі Українки, що стало початком регулярної трансляції театральних спектаклів; грудень 1928 р. – відкрито Московський радіотеатр; травень 1930 р. – Московський радіотеатр здійснив постановку радіоп'єси О. Афіногорова "Дніпрельстан". Сюжетна лінія в творі розвивається через сцени спогадів, "напливів" тощо. «У "Дніпрельстані", – зазначав О. Афіногород, – місця дії і час рухаються й ущільнюються, чого немає в п'єсі, яка оперує в кожному конкретному епізоді, картині тощо місцем статичним, а часом майже не ущільнюваним» [7: 80]. Про те, що "Дніпрельстан" як літературний твір специфічний і не може бути в такому вигляді поставлений ні в театрі, ні в кіно, ні на естраді, говорив режисер радіовистави М. Волконський; 21 лютого 1933 р. – Харківське радіо здійснило постановку однієї з перших оригінальних радіоп'єс "Юбер аллес"; 4 жовтня 1935 р. – при Всесоюзному радіокомітеті створено спеціальну літературно-драматичну студію, яка вела запис на плівку кращих спектаклів московських театрів і радіопостановок; 30 жовтня 1938 р. – американська компанія CBS запропонувала вільну радіоадаптацію фантастичного роману Герберта Уеллса "Війна світів". Передача, зроблена "під прямий репортаж", розпочиналася з того, що диктор тремтячим від хвилюванням голосом повідомляв аудиторії про появу в містечку Гроверс Мілл інопланетян. Спеціальні звукові ефекти й гра акторів змусила слухачів повірити в реальність того, що лунало з радіоприймачів. Почалася паніка... І хоча ведучі неодноразово повторювали, що в ефірі лунає лише інсценізація фантастичного художнього твору, паніка продовжувалася.

Як видно з цього невеликого переліку історичних подій із хроніки радіо, вже з перших кроків радіодраматургія пішла кількома шляхами: створення оригінальних, власне радіоп'єс; обробка, прилаштування до вимог радіо вже існуючих літературних творів; запис та транслявання вже існуючих літературних творів без обробки. Сьогодні ситуація майже не змінилася. Більшість радіоп'єс – це або постановки літературних творів, або постановочне читання. І лише невелика частина – п'єси, створені спеціально для радіотеатру. Радіоп'єси хоча й адресуються в силу своєї природи найширшому загалу слухачів, проте нерідко мають і певне спрямування, адресність, призначаючись тій чи іншій віковій або професійній категоріям.

В Англії, США та Японії радіоп'єса має струнку та теоретично обґрунтовану жанрову систему – "фіче" (*feature*), "потік свідомості" (*stream of consciousness*), "сімейна серія", радіоноVELA та ін. А в Німеччині радіоп'єса оформилася в два напрямки – **філософська парабола-притча** та **поетична п'єса**. Створюються як оригінальні, спеціально написані для радіо, твори, так й інсценуються вже існуючі літературні твори різних літературних родів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Хьюз Э. Бернард Шоу.– М., 1966. – 210 с.
2. Гегель. Сочинения: В 14 т. – М., 1956. – Т. 3. – 371 с.
3. Шерель А.А. Рампа у микрофона: Театр и радио. Пути взаимного влияния.– М., 1985. – 258 с.
4. Гегель. Эстетика.– М., 1973. – Т. 3. – 440 с.
5. Словник іншомовних слів. – К., 1975. – 776 с.
6. Шерель А.А. Организация эмоциональной среды радиосообщения // Методологические проблемы изучения телевидения и радиовещания.– М., 1981. – С. 59–82.
7. Машенко І.Г. Хроніка українського радіо і телебачення в контексті світового аудіовізуального процесу.– К., 2005. – 384 с.

Матеріал надійшов до редакції 10.10.2006 р.

Близнюк А.С. Радиопьеса. Специфика, выразительные средства, жанры.

В статье идет речь о радиопьесе, особенно в виде драматического искусства, который возник на принципиально новом носителе информации текста пьесы – на основе радиоэфира. Радиопьеса, благодаря своей специфике имеет неповторимую поэтику: опора на рассказ о событиях, особенность звучащего слова, музыка, шум, монтаж, ограниченное число персонажей, относительно короткое время звучания и т. д. В статье указаны основные жанры радиопьесы.

Blyznyuk A.S. Radioplay. Specification, expressive facilities, genres.

The article deals with a radioplay, a special type of dramatic art, which arose on the principally new data transmitter of a play text – on the basis of radioair. The radioplay, due to its specific has unique poetics, based on the recital of events, peculiarity of sounding word, music, noises, editing, limited number of characters, relatively short time of sounding and etc. The basic genres of radioplay are indicated in the article.